

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ НА ЗАСАДАХ ТЕКСТОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ

Горохова Т.О.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті охарактеризовано основні методи навчання граматики майбутніх учителів української мови і літератури на засадах текстоцентричного підходу. Визначено текстоцентричний підхід як методологічний орієнтир у навчанні граматики української мови, що дає змогу розглядати граматичні явища в межах цілісного мовного масиву. Обґрунтовано доцільність застосування описаних методів на різних етапах процесу навчання граматики: орієнтування, виконання, контролю і корекції.

Ключові слова: метод навчання, навчання граматики, текстоцентричний підхід, граматична компетентність.

Постановка проблеми. Нині перед вищою школою України стоїть завдання підготувати фахівців, які уміють творчо розв'язувати проблеми професійного й особистісного характеру, поєднують глибокі фундаментальні теоретичні знання і практичну підготовку відповідно до вимог сучасного суспільства; здатні до розвитку і саморозвитку. На це орієнтують законодавчі та нормативні документи: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепція мовної освіти в Україні, Загальноєвропейські Рекомендації з питань мовної освіти, Концепція «Нова українська школа», де наголошується на посиленні практичного аспекту навчання української мови, визначаються вимоги до формування ключових і предметних компетентностей майбутніх учителів, окреслюються орієнтири в досягненні результатів навчання шляхом спрямування їх на розвиток фахових компетентностей. Відбувається переосмислення підходів до формування професійних компетентностей учителів української мови і літератури, зокрема граматичної як складника комунікативної. Вчитель-словесник має не просто володіти глибокими знаннями граматичного рівня мови, а, насамперед, мати граматично довершене мовлення, вільно оперувати великою кількістю граматичних моделей, правилами наповнення, перетворення, сполучування граматичних одиниць, вміти обирати й об'єднувати їх у процесі професійного спілкування та усвідомлювати особливості функціонування і роль граматичних одиниць у конкретному висловленні. Ефективність формування граматичної компетентності значною мірою залежить від правильного визначення лінгводидактичних підходів, розуміння сутності способів взаємодії викладача і студентів: форм, методів, прийомів, засобів навчання, правильного їх добору й ефективного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студіювання й аналіз наукових праць із лінгводидактики засвідчує, що в теорії й практиці навчання мови накопичено значний досвід, який може слугувати підґрунтям для модернізації процесу формування граматичної компетентності. Останнім часом активізувалися дослідження методичних засад формування граматичної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти (Н. Бондаренко, Т. Гнаткович, Т. Зенченко, Г. Шиліна, Т. Кушнір, А. Ярмолюк, Т. Ясак та ін.). Окремі аспекти й методичні засади формування

граматичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури висвітлені в працях Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Караман, О. Кулик, І. Кухарчук, О. Кучерук, О. Копусь, О. Любашенко, Л. Мацько, С. Омельчука, М. Пентиліюк, О. Попової, Г. Шелехової та інших. Особливості навчання української мови на текстовій основі, психолого-педагогічні аспекти реалізації текстоцентричного підходу обґрунтовано в працях З. Бакум, І. Кучеренко, Г. Михайловської (технологія роботи з текстом); О. Біляєва, О. Горошкіної, В. Заєць, С. Карамана, М. Пентиліюк, Т. Симоненко (текстова основа навчання рідної мови); Н. Гавриш, Н. Голуб, Т. Донченко (збагачення словникового запасу учнів на різних етапах мовленнєвого розвитку); Л. Варзацької, Л. Мацько, В. Мельничайка (функціонування текстів наукового стилю).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кількість сучасних досліджень, особливості добору й реалізації методів навчання граматики майбутніх учителів української мови і літератури в межах текстоцентричного підходу не були предметом окремих досліджень.

Мета статті – охарактеризувати основні методи навчання граматики української мови на засадах текстоцентричного підходу та обґрунтувати доцільність їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Одним із базових компонентів навчального процесу є метод. Правильний вибір методів навчання забезпечує високий рівень пізнавальної активності студентів, ефективність і результативність навчальної діяльності.

Методи навчання у лінгводидактиці переважно тлумачать як:

- складну педагогічну категорію, завдяки якій реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольнокорекційна та ін. (М. Пентиліюк, О. Копусь);
- система методичних прийомів, побудова яких визначається цілями навчання, загальнодидактичними принципами, характером навчального матеріалу й особливостями джерел навчальної інформації (С. Караман);
- об'єднану в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності учнів (І. Олійник);

· способи роботи вчителя і залежні від них способи роботи учнів з дібраним для вивчення мовним матеріалом (Л. Федоренко);

· сукупність прийомів, які використовуються для досягнення певної мети (Н. Остапенко).

У статті ми будемо тлумачити **методи навчання** як упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності викладача й студентів, скеровані на вирішення навчально-виховних завдань у процесі навчання граматики української мови, а **прийом** – як деталь методу, певні дії, спрямовані на реалізацію вимог тих чи тих методів навчання.

Проаналізувавши дослідження Ю. Бабанського, О. Біляєва, А. Вербицького, Н. Голуб, О. Горшкіної, Т. Донченко, О. Караман, С. Карамана, О. Кучерук, О. Любашенко, В. Мельничайка, В. Онищука, І. Олійника, М. Пентилюк, К. Плиско та інших, різні підходи до класифікації методів навчання, виокремлюємо найбільш оптимальні у навчанні граматики студентів.

За **рівнем пізнавальної діяльності** (Й. Лернер): пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; частково пошуковий; дослідницький; проблемний.

За **дидактичними функціями** (М. Махмутов, Л. Федоренко): інформаційно-рецептивний; ілюстративно-наочний; комунікативно-творчий; пізнавально-репродуктивний; системно-структурний; операційно-конструктивний; контроль-корекційний.

За **способом взаємодії суб'єктів навчально-го процесу** (З. Бакум, О. Біляєв, М. Пентилюк, С. Караман, О. Караман): усний виклад матеріалу (пояснювально-ілюстративний); бесіда викладача зі студентами (евристичний); спостереження над мовою (проблемний); робота з підручником (репродуктивний); метод вправ (частково пошуковий); дослідницький (формувальний) [6].

Наявність різних класифікацій методів навчання засвідчує багатоаспектність поняття, активні наукові пошуки, складність організації освітнього процесу сучасного вишу.

У практиці навчання граматики в загально-освітній та вищій школі широкого застосування набули репродуктивні й частково пошукові методи (як-от робота з підручником, метод вправ), а також лексикоцентричні дидактичні прийоми, зокрема мовний (граматичний) розбір, групування мовних явищ, заміна та перестановка мовних одиниць, відмінювання слів тощо, які передбачають вивчення функціонування мовних одиниць від рівня слова, словоформи до цілого тексту. Це зумовлено поширеною думкою про те, що на рівні тексту навички мають вже функціонувати, а не формуватись. Проте ми не погоджуємось з таким твердженням і вважаємо, що граматичні одиниці доцільно розглядати в межах формально-змістової єдності – цілісного висловлення, тексту, адже саме в такий спосіб можна простежити функціонування граматичної форми на кожному з рівнів мовної системи.

За такого підходу до вивчення граматики відбувається опанування граматичних одиниць як концептів – глибинних значень розгорнутих змістових структур тексту, що сприяє формуванню вмінь адекватного сприйняття текстової інформації (мотивів та інтенцій автора, змістового навантаження та структури тощо), створен-

ня власних (усних і писемних текстів) відповідно до комунікативного наміру з урахуванням граматичних норм, а також розвитку пізнавальної активності студентів.

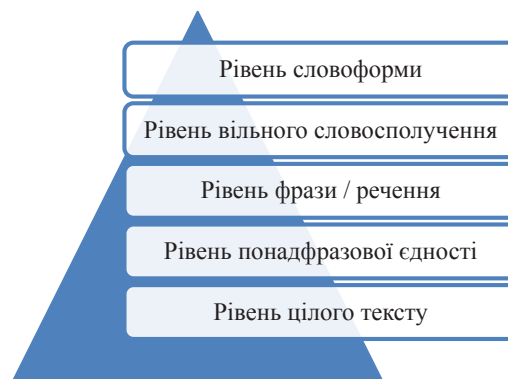

Рис. Рівні мовної системи

На думку М. Пентилюк, основними методами роботи в межах текстоцентричного підходу можуть бути: навчальне, аналітичне читання текстів з конструюванням питань до тексту, виразне читання віршів, текстів різних жанрів; проникнення в авторський задум тексту через аналіз ключових слів, що розкривають головну ідею тексту; добір заголовків до тексту, критичне осмислення їх обговорення; формування лексикографічної культури через роботу зі словниками різних типів (тлумачний, орфографічний, орфоепічний, синонімів, антонімів, паронімів, омонімів тощо); вправи з техніки мовлення, виразного читання художніх текстів, виголошення власних промов залежно від ситуації мовлення; коротке усне повідомлення про прочитаний у підручнику (газеті, журналі, методичному посібнику) матеріал з його оцінкою; розповідь про прочитану книгу, переглянутий спектакль, відвідану виставку, екскурсію, переглянуту (прослухану) передачу; повідомлення із власного життєвого досвіду відповідно до різних ситуацій (побутового, громадського) життя); написання листів, заміток до газети, на радіо, телебачення, веб-сайти з актуальних проблем студентського життя, з проблем культури, навчання, відпочинку тощо [5, с. 102].

Зважаючи на всі запропоновані класифікації, визначимо ефективні методи на різних етапах навчання граматики української мови (орієнтування, виконання, контроль, корекція).

На етапі формулювання навчальної мети, постановки й усвідомлення навчальної проблеми, аналізу і сприйняття навчальної ситуації для подальшого вирішення (етап орієнтування) мають місце методи **пояснення, бесіди (евристичної, аналітико-синтетичної, підготовчої), спостереження над мовою, робота з підручником**. Важливого значення відводимо **проблемним методам** навчання, які передбачають використання проблемних ситуацій, завдань і запитань, спрямованих на розвиток пізнавальної активності студентів під час вивчення мовного матеріалу.

У процесі навчання граматики на засадах текстоцентричного підходу актуальності набувають типи проблемних ситуацій, виокремлені С. Омельчуком: 1) проблемні ситуації дослідницького характеру, спрямовані на дослідження

й обґрунтування певної граматичної (морфологічної чи синтаксичної) одиниці або явища, можливості використання їх в мовленні; 2) проблемні ситуації пошукового характеру, що спонукають студентів до порівняння й зіставлення мовних явищ і фактів; 3) проблемні ситуації з елементами дослідження, що передбачають аналіз мовних явищ і фактів; 4) проблемні ситуації навчально-пізнавального характеру, що передбачають нові практичні умови застосування вже набутих знань із граматики а також спонукають до узагальнення певних мовних фактів [4]. Проблемні методи навчання на цьому етапі навчання граматики формують мотивацію навчально-пізнавальної діяльності студентів: провідними стають навчально-пізнавальні мотиви, виникає інтерес до навчання, внутрішня зацікавленість, що стає чинником активізації навчального процесу й ефективності навчання граматики.

Окрему увагу доцільно звернути на **метод спостереження над мовою** у процесі навчання граматики, що полягає у формулюванні висновків, правил, визначень студентами на основі аналізу виділених явищ і фактів мови. Спостереження над мовою дозволяє глибоко усвідомити ознаки мовних явищ, загострює увагу студентів до окремих фактів мови, спрямовує на формування вмінь впізнавати і розрізняти граматичні явища у потоці мовлення, тексти, аналізувати їх та зіставляти з іншими.

Діяльнісний етап (етап виконання) у процесі навчання граматики передбачає формування вмінь і навичок впізнавати, визначати, аналізувати, класифікувати граматичні одиниці і структури, а також правильно і стилістично доречно вживати їх у мовленні. На цьому етапі важливого значення відводимо **методу вправ** – практичному способу навчання граматики, що передбачає повторюване виконання дій для закріплення теоретичних знань та формування мовних (граматичних) та мовленнєвих вмінь і навичок.

Беручи за основу класифікації вправ, розроблені дослідниками (О. Божко, О. Горошкіна, О. Попова, Н. Дика, О. Кулик, Т. Симоненко, Н. Голуб, М. Пентилюк та інші), а також завдання компетентнісного навчання, вважаємо оптимальними такі види вправ у процесі навчання граматики на засадах текстоцентричного підходу:

- когнітивні (перспективно-пізнавальні, аналітико-синтетичні, дослідницькі), що стимулюють активну мисленнєву роботу студентів, когнітивні дії та операції й сприяють інтелектуальному розвитку студентів у процесі засвоєння граматичних знань;
- конструктивні, які передбачають відтворення, перетворення мовного й мовленнєвого матеріалу, ґрунтуються на побудові (за зразком, схемою, алгоритмом, планом), доповненні, поширенні, відновленні, перебудові, редагуванні текстів.
- комунікативно-творчі (дискутивні, ситуативні, професійно зорієнтовані), які забезпечують вивчення граматичних форм відповідно до потреб реальної комунікації майбутніх учителів української мови і літератури, а також стимулюють до самостійності текстотвірної діяльності.

Особливу увагу в процесі формування граматичної компетентності студентів варто приділити **методу проектів** (дослідницькі, інформаційні,

творчі, практико-орієнтовані проекти). Тематика навчальних і творчих проектів може бути різною, наприклад: «Мовне обличчя однокласника», «Грамматичний образ міста», «Вдосконалемо мовлення» (серія теле- та радіопередач), «Мультимедійний морфологічний словник української мови» тощо. Такі проекти передбачають творчий підхід до розв'язання поставлених завдань, стимулюють пошукову й дослідницьку діяльність студентів, сприяють інтенсифікації та індивідуалізації процесу навчання граматики української мови. Практика засвідчує ефективність проектної діяльності у формуванні креативних навичок студентів, а також умінь і навичок самостійно планувати власну навчальну діяльність, взаємодіяти з іншими студентами, працювати з інформаційними джерелами, аналізувати й узагальнювати отриману інформацію, на її основі генерувати ідеї та втілювати їх.

Як один з ефективних методів узагальнення та закріплення навчального матеріалу, застосування здобутих теоретичних знань на практиці визначаємо **метод лінгвістичної гри**. З-поміж лінгвістичних ігор, доцільних у процесі вивчення граматики, виділяємо вікторини, квести («Мовний марафон»), рольові ігри, брейн-ринги, настільні ігри. Наприклад, у вивченні окремих аспектів граматичної системи мови, доцільно пропонувати студентам настільну гру «Scrabble» («Ерудит»), сутність якої полягає у складанні слів з окремих літер (граматичних термінів, слів з визначеними граматичними характеристиками тощо), що дасть змогу узагальнити і систематизувати вже здобуті знання в цікавій ігровій формі.

З-поміж **методів контролю та оцінювання** сформованості граматичних знань, умінь і навичок варто виокремити виконання тестів, написання текстів різних стилів та жанрів, взаємоперевірку письмових робіт тощо.

Останнім часом усе ширше як засіб контролю навчальних досягнень студентів використовують тести – завдання стандартної форми, виконання яких спрямоване на виявлення рівня знань, умінь і навичок. Такий метод організації контролю має ряд переваг: упродовж обмеженого часу може бути перевірена якість знань, навичок у великій кількості студентів; можливий контроль знань, умінь, навичок на необхідному, заздалегідь запланованому рівні; змога проводити самоконтроль; відносна об'єктивність оцінювання; можливо визначити прогалини в знаннях студентів. Водночас, такі недоліки, як одноманітність, ймовірність випадкового вибору правильної відповіді, стандартизація мислення без врахування рівня розвитку особистості, трудомісткість процесу укладання банку тестових завдань, а також відсутність практики усного чи писемного мовлення під час відповіді спрямовують викладачів на оптимальне поєднання різних форм і методів контролю.

У процесі навчання граматики на засадах текстоцентричного підходу особливу увагу варто приділити тестам, завдання яких передбачають роботу з текстовим матеріалом. Це можуть бути завдання на визначення правильних граматичних форм (вставити пропущене слово відповідно до граматичних норм української мови); завдання на виокремлення та розрізнення граматичних явищ (знайти, в якому рядку висвітлено певне

граматичне явище); завдання на виявлення і редагування порушених мовних норм (у вживанні якого слова порушено граматичну норму); завдання на заміну та перестановку граматичних одиниць; завдання на встановлення відповідності слова в тексті і граматичного значення тощо.

Кожний із методів навчання на різних етапах формування граматичної компетентності має свою внутрішню структуру, складається з окремих прийомів, які є його складниками і спрямовані на розв'язання часткових дидактичних завдань.

Висновки і пропозиції. Отже, виконання різ- нотипних навчальних дій, пов'язаних з аналізом

і продукуванням тексту, спостереженням над мовними одиницями та виявленням певних граматичних явищ, виділення та узагальнення їхніх ознак активізує мислення майбутніх учителів-словесників. Виконання вправ на текстовій основі збагачує спектр нових способів діяльності, формує навички добирати граматичні засоби для виконання конкретних мовленнєвих завдань, тобто сприяє формуванню граматичної компетентності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні системи вправ і завдань на текстовій основі із формування українськомовної граматичної компетентності майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения / Мирза Исмаилович Махмутов. – М.: Педагогика, 1977. – 240 с.
2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М.І. Пентилюк: М.І. Пентилюк, С.О. Караман, О.В. Караман, О.М. Горошкіна, З.П. Бакум, М.М. Барахтян, І.В. Гайдаєнко, А.Г. Галетова, Т.В. Коршун, А.В. Нікітіна, Т.Г. Окуневич, О.М. Решетилова. – К.: Ленвіт, 2004. – С. 197-201.
3. Плиско К.М. Принципи, методи і форми навчання української мови (Теоретичний аспект). – Харків: Основа, 1995.
4. Омельчук С. Проблемно-пошукове навчання морфології української мови.
5. Пентилюк М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей / Пентилюк Марія Іванівна. – К.: Ленвіт, 2011. – 256 с., с. 102.
6. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: навч. посіб. / О.М. Горошкіна, С.О. Караман, З.П. Бакум, О.В. Караман, О.А. Копусь; за ред. О.М. Горошкіної та С.О. Карамана. – К.: «АКМЕ ГРУП», 2015. – 250 с. – С. 166.

Горохова Т.А.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ОПТИМИЗАЦИЯ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ГРАММАТИКИ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ СЛОВЕСНОСТИ НА ОСНОВЕ ТЕКСТОЦЕНТРИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация

В статье охарактеризованы основные методы обучения грамматики будущих учителей украинского языка и литературы на основе текстоцентрического подхода. Определен текстоцентрический подход как методологический ориентир в обучении грамматике украинского языка, который позволяет рассматривать грамматические явления в пределах целостного языкового массива. Обоснована целесообразность применения описанных методов на различных этапах процесса обучения грамматике: ориентирования, выполнения, контроля и коррекции.

Ключевые слова: метод обучения, обучение грамматике, текстоцентрический подход, грамматическая компетентность.

Horokhova T.O.

Borys Grinchenko Kyiv University

OPTIMIZATION OF TEACHING UKRAINIAN GRAMMAR METHODS OF FUTURE LANGUAGE TEACHERS USING THE TEXT BASED APPROACH

Summary

The main methods of teaching the grammar of future teachers of the Ukrainian language and literature on the text based approach are described in the article. The text based approach is defined as a methodological reference point in teaching the Ukrainian grammar, which allows us to consider grammatical phenomena within an integral language array. The expediency of using the described methods at various stages of the learning process of grammar is grounded: orientation, execution, control and correction.

Keywords: teaching method, grammar teaching, text based approach, grammatical competence.